

בילורוסיה

(Byelorussia; Belorussia). רפובליקה סובייטית במערב ברית-המועצות. עד המאה ה-13 נכללו נסיכויות ב' ברוסיה הקייבית, אחרי פלישת המונגולים (1240) היתה ב' יחידה נפרדת, במאה ה-14 נכללה בנסיכות ליטה, שרוב תושביה היו בילורוסים ואף שפתה הרשמית היתה, למעשה, בילורוסית. עם איחוד ליטה ופולין (1569) הפכה ב' לחלק מהממלכה הפולנית. במאה ה-17 כבשה מוסקוה שטחים במזרח ב', ובעקבות שלוש חלוקות פולין (1772, 1793, 1795) סיפחה את כולה. ב' היתה מהחלקים הנחשלים שברוסיה האירופית, תושביה לא היתה הכרה לאומית מגובשת, בעיות החברה שלה היו רבות וקשות, כ-3/4 מתושביה היו חקלאים ו-71% מתושביה לא ידעו קרוא וכתוב. במלחמת-העולם הראשונה היתה ב' זירת מערכה, ואחריה לחמו בה הסובייטים והפולנים. בחוזה ריגה (18 במרס 1921) חולקה ב', מערבה נמסר לפולין, מזרחה נמסר לברית-המועצות והפך לרפובליקה סובייטית. ב-17 בספטמבר 1939 נכנס הצבא האדום לב' המערבית וסיפח אותה לרפובליקה הבילורוסית הסובייטית, על ארבע הגלילות שלה: וילנה (פרט לעיר וילנה וסביבתה שנמסרו לליטה), נובוגרודוק, ביליסטוק ופולסיה (Polesye).

כבר במאה ה-14 קמו הקהילות היהודיות הראשונות בב', בברסט-ליטובסק (בריסק) וגרודנו. אחרי איחוד ליטה עם פולין עודדו השלטונות התיישבות פולנים ויהודים בב'. עם סיפוחה של ב' לרוסיה הצארית נכללו יהודיה ב'תחום המושב', שבו הותרה ישיבתם של יהודים. יהודי ב' סבלו מכול גזירות הצארים וכן מרדיפות ומפוגרומים, ובעקבות הפוגרומים ב-1881 והגזירות שלאחריהם היגרו המוני יהודים מב' מערבה, בעיקר מעבר לים.

יהודי ב' התייחדו באהבת לימוד התורה, כמוהם כיהודי ליטה, שלמעשה היו חלק מהם באורחות חייהם וביצירתם. ישיבות ידועות קמו בוולוז'ין, מיר, מוטול (Motol), נובוגרודוק, מינסק, סלונים, סלוצק (Slutsk), בוברויסק (Bobruisk), גרודנו, אישישוק (Eisiskes), רדון (Radun), לידה (Lida) וברנוביץ'. ב' היתה מעוז ל'מתנגדים' ומרכז של 'תנועת המוסר', אך גם מרכז של תנועת חב"ד החסידית, והיו בה מרכזים חסידיים כגון קרלין (Karlin) וסטולין (Stolin). בקרב יהודי ב' בלט השיעור הגבוה של עובדי כפיים, ויהודי ב' הקימו מערכת מסועפת של מוסדות לעזרה הדדית. ב' היתה ערש תנועות ה'בונד' ו'פועלי ציון', התפתחה בה מערכת רחבה של חינוך יהודי – 'חדרים', תלמודי תורה, ציש"א (מערכת חינוך בידיש של ה'בונד'), ובעיקר בתי-ספר עבריים של תנועת 'תרבות'.

בילורוסיה המערבית.

בין שתי מלחמות-העולם נפגעו קשות יהודי ב' המערבית, שבשלטון פולין, ממדיניותן הקולוניזטורית של ממשלות פולין באזורי הספר במזרח וממדיניות האפליה שלהן כלפי המיעוט היהודי: הפגיעה במעמדם הכלכלי במלאכה, במסחר, בשירות הציבורי ובמקצועות

החופשיים, האיצה את תהליך התרוששותם. הצבא האדום שהגיע לב' המערבית ב- 17 בספטמבר 1939 נתקבל בהרגשת רווחה מול סכנת הנאצים, אך ברגשות רווחה מול סכנת הנאצים, אך ברגשות מעובים בקרב רבים מהיהודים. ואכן, ב- 21 חודשי השלטון הסובייטי חלו כמה תהליכי שבר בקצב מדהים, והם עירערו את תנאי היסוד של הקיום היהודי באיזור: מיטוט הפרנסה, פירוק חיי הציבור על מוסדותיהם, איבה הולכת ומחריפה של הלא-יהודים ליהודים במידה שלא היה לה תקדים. השלטונות הסובייטים העלימו את עובדות היסוד של מדיניות הנאצים כלפי היהודים. בימי הסובייטים פעלה בב' המערבית מחתרת ציונית חלוצית. ערב פלישת הגרמנים לברית-המועצות ב- 22 ביוני 1941 היה מספר יהודי ב' המערבית, ובכללם הפליטים היהודים שברחו ממערב פולין, כ- 670,000. הצבא הגרמני התקדם במהירות הבזק, גל של פוגרומים מצד האוכלוסייה המקומית שטף מקומות רבים, לשביעות רצונם של הגרמנים. מראשית פלישתם ערכו הגרמנים סדרה ארוכה של אקציות דמים, ובהן נרצחו כ- 40% של יהודי גלילות וילנה, נובוגרודק ופולסיה, ובכמה מקומות נרצחו רוב היהודים. יהודי ב', פרט לחלק מיהודי גליל ביאליסטוק, נרצחו בקברות המונים סמוכים ליישובים שבהם חיו. הגל הראשון של אקציות ארך עד דצמבר 1941, ובכך החלו הגרמנים בב', כבשאר האזורים שכבשו בברית-המועצות, את ה'פתרון הסופי'. בגל ההשמדה הראשון ערכו את האקציות יחידות איינזצגרופה B: זונדרקומנדו 7a, ו-7b; איינזצקומנדו 8, 9; ויחידות Vorkommando Moskau. אחר-כך השתתפו גם יחידות מאיינזצגרופה A (ראה אינזצגרופן). ההפוגה ברצח ההמונים בחורף 1941 – 1942 באה בגלל הזדקקותם של הגרמנים לכוח העבודה, עקב הקשיים שנתגלו בחזית המזרח עם היערכותם למלחמה ממושכת יותר שלא היתה צפויה מראש: הקשיים במשק של ב' ותנאי החורף, שהקשו את רצח ההמונים.

באביב 1942 החל הגל השני של ההשמדה בב' המערבית ונמשך עד להשמדת כול יהודי ב' המערבית.

גידולה של תנועת הפרטיזנים באביב 1942 הניע את הגרמנים להגביר את קצב השמדת היהודים. לפי נתוני הגרמנים נותרו בב' בסוף 1942, פרט לגליל ביאליסטוק, כ-30,000 יהודים בלבד.

בשנת 1942 חוסלו רובם הגדול של גטאות ב' המערבית. הגטאות האחרונים שחוסלו היו גלובוקי

(Glubokoe; 20 באוגוסט 1943) ולידה (18 בספטמבר 1943). ממחנה קולדיצ'בו ברחו אחרוני היהודים ב- 7 במרס 1944.

המחתרת היהודית. עמידת יהודי ב' המערבית על נפשם כללה את מאבקם היומיומי של הכלואים בגטאות, הסתתרות במחבואים, בריחה מן הגטאות ומחתרת חמושה. אלפים רבים התחבאו בבונקרים ובמקומות מסתור. ב- 16 גטאות שיש נתונים עליהם היה מספר

המסתתרים 12,600. קמו ארגוני המחתרת בגלילות וילנה, נובוגרודק ופולסיה לאחר גל האקציות הראשון, ובחלקם היו המשכה של המחתרת הציונית החלוצית מימי שלטון הסובייטים ב-1939-1941. כמעט בכול הגטאות ומחנות העבודה בב' המערבית היו ארגוני מחתרת או גילויי מרי.

ב-94 מתוך 111 גטאות וישובים בב' המערבית (פרט לאיזור ביאליסטוק והעיר וילנה) היו מחתרות וגילויי מרי: ב-64 גטאות ומחנות עבודה היו ארגוני מחתרת וב-30 גטאות וישובים היו גילויי מרי אף שלא ידוע על ארגוני מחתרת בהם. אנשי המחתרת באו מתנועות הנוער של ה'שומר הצעיר', 'החלוץ', 'החלוץ הצעיר', בית"ר, 'הנוער הציוני', 'גורדוניה', וכן מאנשי פועלי-ציון, מבתי-ספר 'תרבות' ובתי-ספר ביידיש וכן מקרב מבוגרים. ל-42 ארגוני מחתרת בב' המערבית (פרט לאיזור ביאליסטוק והעיר וילנה) היו כ-500 רובים, 150 אקדחים, כ-35 מקלעים, כ-20 מקלעים אוטומטיים ומספר מכונות ירייה. לפי ההערכה הנמוכה ביותר ברחו ליערות מגלילות וילנה, נובוגרודק ופולסיה למיצער 25,000 יהודים.

יהודי גליל ביאליסטוק. גליל ביאליסטוק סופח לפרוסיה המזרחית שברייך. עם כיבוש ביאליסטוק העיר, שבה ישבו 60,000-70,000 יהודים, ערכו הגרמנים אקציות דמים ובה נרצחו כ-2,000 יהודים (יוני 1941), וביולי 1941 נרצחו עוד כמה אלפי יהודים. אחר-כך שרר בביאליסטוק שקט יחסי. בעיירות שבגליל ביאליסטוק נערכו אקציות דמים רבות היקף. פליטי חרב מערי-השדה נמלטו לביאליסטוק. ב-2 בנובמבר 1942 החלה הכחדת שארית היהודים בגליל, שעדיין ישבו בו יהודים רבים. הם רוכזו במחנות מעבר, ובחודשים נובמבר-דצמבר 1942 הועברו למחנה ההשמדה טרבלינקה. בראשית פברואר 1943 נערכה בביאליסטוק אקציה, ארכה שבוע שלם, ובה נרצחו כ-12,000 יהודים, כ-2,000 מהם נרצחו במקום. אפרים ברש, ראש היודנרט, האמין שלא יחסלו את הגטו בגלל כוח העבודה המצוי בו שהגרמנים זקוקים לו. ב-16 באוגוסט 1943 הקיפו הגרמנים את הגטו. בגטו ביאליסטוק פרץ מרד בראשותו של מרדכי טננבוים ובהשתתפות תנועות 'דרור', 'השומר הצעיר', הקומוניסטים ובית"ר. המרד ארך כמה ימים ואחרוני הלוחמים נפלו בגטו. יותר מ-25,000 יהודים מביאליסטוק הובלו לטרבלינקה, ו-1,200 ילדים הובלו דרך טרזינשטט לאושוויץ. 2,000 היהודים שהיו בגטו הקטן הובלו ל*מידנק, חלק קטן מיהודי ביאליסטוק הצליח לברוח אל הפרטיזנים, ומהם שרדו כ-60.

בילורוסיה המזרחית.

בעריה של ב' המזרחית היו קהילות גדולות של יהודים. במיפקד 1897 היו היהודים רוב תושביהן: במינסק היו היהודים 56.4% מכלל התושבים, במוהילב 54.3%, בויטבסק 56.3%, בהומל 55.9%, באורשה (Orsha) 62.3% ובבוברויסק 63.1%. בעקבות הגירה לחוץ-לארץ ומעבר לערים אחרות בברית-המועצות (בעיקר למוסקוה, ללנינגרד ועוד) ירד שיעור

היהודים בערים ההן, ובמיפקד ב- 1926 היו היהודים מיעוט. אחרי המהפכה ניצבו יהודי ב' המזרחית בפני בעיות יסוד של קיומם האנושי והלאומי: נישול שכבות הביניים מפרנסתם, אבטלה, אובדן מעמד חברתי, התנכלות לאורח החיים המסורתי ופגיעה בתרבות ובחינוך. המסגרות האוטונומיות הקהילתיות חוסלו בידי השלטונות, הגוף הרשמי היחיד היה ה'יבסקציה' (ה'מחלקה היהודית' במנגנוני המפלגה הקומוניסטית), והיא ניהלה מסע תעמולה אלים נגד אורח החיים הדתי והמסורתי. ישיבות, בתי-כנסת ו'חדרים' נסגרו. בבתייהם עדיין שמרו יהודים רבים על מנהגי מסורת, ו'השומר הצעיר' ו'החלוץ' המשיכו במחתרת את פעילותן עד סוף שנות ה-20.

ב- 1932/3 למדו 36,650 ילדים יהודים בבתי-ספר ששפת ההוראה בהם היתה יידיש. ב- 1931 היתה יידיש שפה רשמית בעשרה בתי-משפט. מינסק היתה מרכז לתרבות יידיש ולספרותה. (איזי חאריק, משה קולבאק, זליג אקסלרוד). ואולם, בשנות ה-30 חל מפנה חד, והחל מסע ה'טיהורים'. באמצע שנות ה-30 התחילה ירידה תלולה במספר בתי-הספר היהודיים, אף ש- 90.7% מיהודי ב' הצהירו ב- 1926 שיידיש היא לשון-אמם. חוסלו גם מאות 'חדרים' שהתקיימו בסתר. סופרים, משוררים, מחנכים ואנשי ציבור יהודים נאסרו, גורשו, ושילמו בחייהם על פועלם.

במיפקד 1926 נמנו בב' המזרחית 407,000 יהודים (8.2% מכלל התושבים). במינסק ישבו 53,686 יהודים (40.8%) מכלל תושבי העיר, בהומל 37,745 (43.7%) בויתבסק 37,013 (37.5%) ובבוברויסק 21,558 (42%). במיפקד ינואר 1939 ירד מספר היהודים בב' המזרחית ל- 375,000. ערב פלישת הגרמנים ביוני 1941 היה מספרם כ- 405,000 ובכללם הפליטים היהודים מהמערב.

פרוץ מלחמת גרמניה-ברית-המועצות נתקבל בתדהמה עצומה, ונסיגת הצבא האדום בכאב ובאכזבה עמוקה. הגרמנים כבשו את ב' המזרחית במהירות רבה. כבר ב- 28 ביוני 1941 נכבשה מינסק, ב- 11 ביולי – ויטבסק, וב- 16 ביולי עמד הצבא הגרמני ליד סמולנסק. יהודים רבים נסו על נפשם מזרחה, ואולם, כוחות מוצנחים של הגרמנים חסמו את הדרכים לפליטים, ורובם הגדול של הנמלטים בכיוון אורשה-מוסקווה נלכדו ונאלצו לחזור. לעומת זאת הצליח חלקם הגדול של הנסים לאיזור הומל, שנכבשה רק ב- 19 באוגוסט, להימלט מידי הכובש. לפי הערכה ברחו כ- 120,000 מיהודי ב' המזרחית לפני ברית-המועצות.

מיד עם כניסת הגרמנים החלה מלאכת ההשמדה. הגרמנים ראו ביהודי ברית-המועצות את התגלמות הזיהוי של ה'יודיאו-בולשוויזם'. יחסה האדיש של רוב האוכלוסייה הלא-יהודית חיזק את ידי הגרמנים ברצח המונים, והקשיים הגדולים שנתגלו בחזית הגבירו את קצב ההשמדה. יהודים מעיירות ומישובים קטנים רוכזו בגטאות גדולים יותר. לעיתים הוקמו הגטאות בשדה פתוח, כגון בבוברויסק, בסלוצק ובמקומות אחרים. בעיר לפל (Lepel) נתנו ליהודים שעתיים בלבד לעבור מבתייהם אל הגטו, ובו חיו היהודים בלי מים ומזון, בבתיים בלי

שמשות, 30-40 נפש בכל בית, בלי חומרי הסקה, בלי בגדים חמים ובקור של 25 מעלות מתחת לאפס. תנאים דומים היו בגטאות אחרים באיזור.

בדיווחי האינצגרופן 'מואשמים' היהודים בכך שהם 'עומדים בקשרים עם פרטיזנים', ולעיתים מצורפים בהם נימוקים לרצח היהודים: 'עושים מעשי חבלה' 'מסרבים למלא פקודות' 'מגלים התנגדות' ועוד. לעיתים קרובות מובאים בדינים-וחשבונות נתונים על מספרי נרצחים פרטיזנים במקום הנרצחים היהודים, או 'יהודים ופרטיזנים' בנשימה אחת.

עד סוף 1941 נרצחו היהודים ב- 35 גטאות וביניהם בערים המרכזיות שבהן היו ריכוזי היהודים הגדולים ביותר, כגון הומל, מוהילב, ויטבסק ובוברויסק, שבהן לבדן חיו כשליש מכול יהודי ב' המזרחית.

עד סוף אוקטובר 1941 נרצחו היהודים, ואף הושמדו כליל, בחלק גדול מהגטאות, ובחלקם אף לפני-כן. רק גטו מינסק, שהיה הגדול ביותר ובו רוכזו כ-100,000 יהודים, התקיים עד אוקטובר 1943.

רציחות המוני היהודים נערכו בבורות ענקיים סמוך לגטאות. יהודי מוהילב נרצחו במקומות אלו: פשקוביצי (Pashkovo; Pashkovichi) פולקוביצי (Pulkovichi), סמולביץ' (Smolevichi), יער הורודישץ' (Gorodishche).

יהודי צ'רוויין (Cherven) נרצחו בגלינישצ'ה (Glinishche), יהודי בוברויסק בקיסלביץ' (Kiselevich), יהודי ויטבסק בצרקובשצ'ינה (Tserkovshchina) ובאילוב (Ilov) ויהודי מינסק נרצחו במלי טרוסטיניץ. במינסק, בפלשצ'יניצה (Pleshchenitsy), בהומל, בויטבסק ובמוהילב השתמשו הגרמנים במשאיות גז (דושגובקות) לרציחת יהודים. בגטו מינסק, שהוקם באוגוסט 1941 ושהתקיים עד אוקטובר 1943, נרצחו בחמש אקציות גדולות וב'אקציות ביניים' ו'אקציות ליליות' רצופות כ- 90,000 יהודים. את הרצח עשו יחידות אינצגרופה B: זונדרקומנדו 7a, 7b; Vorkommando Moskau; אינצגקומנדו 8, 9; בטליון המשטרה 316 ובטליון המשטרה 322; יחידות ליטאיות, משטרה ביילורוסית ויחידות עזר אוקראיניות.

בגטו מינסק הוקמה מחתרת שפעלה עד חיסולו של הגטו. ממינסק ברחו ליערות כ 10,000 יהודים. בנובמבר 1941-אוקטובר 1942 הובאו למינסק גם 35,442 יהודים מן הרייך והפרוטקטורט של בוהמיה ומורביה והוצאו להורג. 8 ק"מ מבוברויסק הוקם מחנה ריכוז ואילו הועברו יהודים מהמערב: משלוח ראשון – 960 יהודים מורשה – ב- 29 במאי 1942, ב- 28 ביולי 1942 הגיעו משם עוד 500 יהודים. אחר-כך הובאו עוד יהודים מורשה. במחנה ההוא רוכזו כ- 2,000 יהודים. בספטמבר 1943 נרצחו היהודים שנותרו במחנה. במוהילב היה מחנה ריכוז (Dulag) ובו רוכזו יהודים ופעילי מפלגה. 196 בני-אדם נרצחו במחנה ההוא.

יהודי ב' המזרחית גילו התנגדות בגטאות השונים וחלק מהם, אומנם קטן, ברח ליערות. לאחר השחרור חזרו יהודים מעטים מאוד מיערות הפרטיזנים לעריהם. למינסק חזרו כ-

5,000 יהודים, רובם מהיער. לימים הצטרפו אליהם גם יהודים שבימים הראשונים של המלחמה ברחו לפנים ברית-המועצות ויהודים אחרים מחבלי הארץ האחרים. רוב האוכלוסייה המקומית גילה ליהודים יחס לא אוהד, ואף עויין. חלק גילה יחס עויין ביותר, ובהם גם פעילי מפלגה, ומיעוט קטן מאוד גילה יחס יותר אנושי. מאלה היו גם שהצילו יהודים מעטים.

במיפקד 1959 נמנו בב' 150,000 יהודים והם היו אז 1.9% מכלל האוכלוסייה. במיפקד 1970 נמנו בב' 148,000 יהודים, 1.64% מכלל האוכלוסייה. קצת פחות משליש מהם חיים במינסק הבירה. בפלכי הומל ומוהילב היהודים הם 2% מכלל האוכלוסייה, בפלך ויטבסק 1% , ובשלושת הפלכים האחרים, מינסק, בריסק וגרודנה – פחות ממחצית האחוז.